

Obraz chrześcijańskiego
świata w traktacie
*De recuperatione
Terrae Sanctae*
Pierre'a Dubois

Magdalena Satora

WYDZIAŁ PRAWA I ADMINISTRACJI
UNIwersytet Kardynała Stefana
Wyszyńskiego w Warszawie

ABSTRACT

Pierre Dubois' depiction of the Christian world in *De recuperatione Terrae Sanctae*

Pierre Dubois was French lawyer and publicist of the turn of the 13th and 14th centuries. In his writings he raised the most important issues absorbing French court during the reign of Philip the Fair (1285–1314). The best known of his texts is *De recuperatione Terrae Sanctae* written between the years 1305–1307. The treaty is a project of crusade which would permit the Christians to recover lands lost in the Holy Land. Because Dubois was persuaded that maintaining of peace among Christians was essential to organize crusade, he presented a plan of creation of European organization which would guarantee it. He proposed also many solutions concerning, among others, creation of homogeneous educational system and reforming the way of life of the clergy. His work has attracted the interest of historians who have analysed it most often from the point of view of 14th century crusading projects as well as political and law concepts. The purpose of this article is to examine Dubois' treaty as reflections of his vision of reality and to answer the question, what was the Christian world in his opinion. This will allow to outline some of the most important elements

of the world view of an educated and wealthy member of the 14th century French elites.

KEY WORDS: Pierre Dubois, christianity

SŁOWA KLUCZOWE: Pierre Dubois, chrześcijaństwo

Pierre Dubois był francuskim prawnikiem i publicystą żyjącym na przełomie XIII i XIV w. W swoich pismach, powstałych w zdecydowanej większości w ciągu pierwszej dekady XIV stulecia, komentował kwestie zajmujące w tamtym czasie dwór króla Francji, Filipa IV Pięknego (1285–1314), szeroko dyskutowane w państwie, a często również w całej Europie Zachodniej. Pisał między innymi o prymacie władzy świeckiej nad duchowną, krucjacie, sprawie templariuszy, a także turniejach rycerskich. Przedstawił cały szereg reform francuskiego sądownictwa i zaproponował zmiany w taktyce wojennej. Spośród przypisywanych mu około dziesięciu tekstów¹ najbardziej znany jest traktat *De recuperatione Terrae Sanctae* (*O odzyskaniu Ziemi Świętej*), w którym zaproponował własną koncepcję stworzenia ponadpaństwowej organizacji europejskiej mającej na celu zapewnienie pokoju, a także zorganizowanie nowej wyprawy krzyżowej i późniejszą obronę ziem odzyskanych przez chrześcijan na Wschodzie. Pisał w nim również o reformie Kościoła i najważniejszych problemach politycznych we Francji i w Europie Zachodniej. Od drugiej połowy XIX w., kiedy Charles-Victor Langlois opublikował jego edycję – do dziś uznawaną za najlepszą² – cieszy się on dużym zainteresowaniem historyków³. W literaturze przywoływany jest najczęściej jako jeden z wczesnych projektów integracji europejskiej i zarazem plan utrzymania pokoju⁴.

¹ Dubois podpisał się tylko pod jednym tekstem – traktatem z 1302 r., dotyczącym konfliktu Filipa Pięknego z papieżem Bonifacym VIII o zwierzchność władzy świeckiej i duchownej. Autorstwo pozostałych przypisuje się mu na podstawie analizy leksykalnej oraz powtarzających się w nich tez i opinii. Na temat treści i dat powstania poszczególnych pism – por. P. Dubois, *The Recovery of the Holy Land*, W.I. Brandt (ed. and trans.), New York 1956, s. 211–216.

² Po raz pierwszy tekst *De recuperatione Terrae Sanctae* został opublikowany na początku XVII w. jako dzieło anonimowe w: *Gesta Dei per Francos sive orientalem expeditionum et regni Francorum hierosolimitani historia*, vol. 2, J. Bongars (éd.), Hannover 1611, s. 316–361. Publikacja Langlois (*De recuperatione Terrae Sanctae. Traité de la politique générale par Pierre Dubois, avocat des causes ecclésiastiques au baillage de Coutances sous Philippe le Bel, publié d'après le manuscrit du Vatican*, C.V. Langlois (éd.), Paris 1891 [dalej: *De recuperatione...*]) jest więc jego drugą edycją, zawierającą wiele istotnych zmian. Po raz trzeci traktat został wydany w 1977 r. (P. Dubois, *De recuperatione Terrae Sanctae: dalla „Respublica Christiana” ai primi nazionalismi e alla politica antimediterranea*, A. Dotti [a cura di] Florence 1977), jednak ta edycja nie zawiera żadnych ważniejszych zmian w porównaniu z wydaniem Langlois, dlatego badacze w dalszym ciągu korzystają głównie z jego wersji.

3 Literatura poświęcona traktatowi *De recuperatione Terrae Sanctae*, a także całej twórczości Dubois jest bardzo obszerna, dlatego w niniejszym artykule zostaną przywołane tylko najważniejsze i najnowsze prace.

4 R. Barroux, *Pierre Dubois et la Paix Perpétuelle*, „Revue d’Histoire Diplomatique” 1933, 47, s. 232–243; M. Sherwood, *Pierre Dubois on the arbitration of international disputes* [w:] *Essays in medieval life and thought presented in Honor of Austin Patterson Evans*, J.H. Mundy, R.W. Emery, B.N. Nelson (eds.), New York 1965, s. 138–149; L. Gatto, *I problemi della guerra e della pace nel pensiero politico di Pierre Dubois*, „Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano” 1959, 71, s. 141–179; *idem*, *La pace nel pensiero politico di Pierre Dubois* [w:] *La pace nel pensiero, nella politica, negli ideali del Trecento*, Todi 1975, s. 113–153; D. Heater, *The Idea of European Unity*, London 1992, s. 11–12; T. Mastnak, *Crusading peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*, Berkeley 2002, s. 265–278.

5 S. Schein, *Fideles Crucis: the Papacy, the West, and the Recovery of the Holy Land*, Oxford 1991, s. 208–212; A. Leopold, *How to Recover the Holy Land: The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*, Aldershot 2000; M. Ságby, *Crusade and Nationalism: Pierre Dubois, the Holy Land, and French hegemony* [w:] *The Crusades and the Military Orders expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Z. Hunyadi, J. Laszlovszky (eds.), Budapest 2001, s. 43–50; J. Grzeszczak, *Ad Terre Sancte recuperationem, czyli o tym, jak przewartościować kryzys krucjat. Propozycja Piotra Dubois* [w:] *Ecclesia semper reformanda. Kryzysy i reformy średniowiecznego*

Badacze analizują go również z punktu widzenia historii ruchu krucjatowego⁵ bądź też przyglądają się bliżej poszczególnym elementom proponowanych w nim reform systemu prawnego i Kościoła⁶. Warto jednak spojrzeć na dzieło Dubois z nieco innej perspektywy, traktując je nie jako zbiór często utopijnych koncepcji autora, ale jako obraz otaczającej rzeczywistości, widzianej jego oczami. Taką analizą będzie tym bardziej cenna, że, jak podkreślają badacze, zdecydowana większość tez i poglądów przedstawionych w *De recuperatione Terrae Sanctae* jest jedynie powtórzeniem popularnych i wielokrotnie wygłaszanych na przełomie XIII i XIV w. koncepcji i obiegowych opinii⁷. Pozwoli więc ona lepiej zrozumieć ówczesną rzeczywistość, a także mentalność przedstawiciela wykształconej i mającej warstwy społeczeństwa francuskiego.

O Dubois wiadomo niewiele. Zdecydowana większość informacji, jakimi dysponujemy na temat jego życia i kariery, pochodzi z jego własnych pism. Nie da się jednak na ich podstawie ustalić dokładnej daty jego narodzin ani też kluczowych momentów jego życia. Wiadomo jedynie, że studiował na paryskiej Sorbonie w czasie, kiedy wykładali tam św. Tomasz z Akwinu i Siger z Brabancji, czyli na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIII w. To pozwala przypuszczać, że Dubois urodził się około połowy tegoż stulecia. Najprawdopodobniej odbył studia również poza Paryżem. Świadczy o tym jego bardzo dobra znajomość prawa rzymskiego, którego w tamtym okresie nie wykładano na Sorbonie. Wpływ uzyskanego w ten sposób wykształcenia jest bardzo wyraźnie widoczny we wszystkich jego pismach. W *De recuperatione Terrae Sanctae* pojawiają się liczne cytaty i odniesienia do Pisma Świętego, starożytnych filozofów, a także *Corpus Iuris Civilis* i *Corpus Iuris Canonici*. Autor wspominał w nim również o swoich nauczycielach akademickich, przywoływał koncepcje między innymi Rogera Bacona⁸, a także wykazał się znajomością niemal wszystkich najważniejszych

i najpopularniejszych podręczników oraz dzieł, które wykorzystywane były na wszystkich etapach kształcenia w późnym średniowieczu⁹. W traktacie można też odnaleźć wpływy ówczesnej scholastyki i teologii¹⁰.

Pierwsza wzmianka o przebiegu kariery Dubois po zakończeniu studiów pochodzi z 1300 r. Występował on wtedy jako królewski adwokat w Coutances, w północnej Normandii, skąd pochodził. Wiadomo też, że dwukrotnie reprezentował Coutances na zgromadzeniach Stanów Generalnych: w 1302 r. – zwołanym w związku ze sporem Filipa Pięknego z papieżem Bonifacym VIII (1294–1303) – i w 1308 r. – zwołanym w związku ze sprawą templariuszy. Przez pewien czas był na służbie króla Anglii, zajmując się sprawami religijnymi w księstwie Gujenny. Później jednak ponownie występował jako adwokat reprezentujący monarchę francuskiego. Ostatnie informacje o jego życiu pochodzą z drugiej dekady XIV w. Nie wiadomo jednak, kiedy zmarł. Nie zachowały się też żadne wzmianki mówiące o jego pochodzeniu społecznym. Na podstawie studiów, które odbył, oraz przebiegu jego kariery zawodowej badacze twierdzą, że był bogatym mieszczaninem¹¹.

Traktat *De recuperatione Terrae Sanctae* powstał między 1305 a 1307 r., co wynika z jego treści. Podzielony jest na dwie części, z których każda ma innego adresata. W pierwszej, obszerniejszej i poruszającej w większości przypadków kwestie o charakterze ogólnym, Dubois zwracał się do króla Anglii, Edwarda I (1272–1307), druga, ukazująca spojrzenie na omawiane kwestie z perspektywy francuskiej, adresowana była do Filipa Pięknego. Zróznicowanie to wiązało się prawdopodobnie z faktem, że autor traktatu początkowo postrzegał króla Anglii jako najlepszego kandydata do poprowadzenia nowej krucjaty, jednak zmienił zdanie, kiedy monarcha francuski w 1305 r. zaangażował się w dyskusję na temat wyprawy przeciwko niewiernym i zadeklarował gotowość jej poprowadzenia¹².

Przed przejściem do właściwej analizy rozważań Dubois należy jeszcze wyjaśnić znaczenie terminu „chrześcijański

Kościola, T. Gałuszka, T. Graff, G. Ryś (red.), Kraków 2013, s. 81–96.

6 Por. np. W.I. Brandt, *Pierre Dubois: Modern or Medieval?*, „The American Historical Review” 1930, 35, no. 3, s. 507–521; J. Verger, *Ad studium augmentandum: L’utopie éducative de Pierre Dubois dans son De recuperatione Terre Sancte* (v. 1306), „Mélanges de la Bibliothèque de la Sorbonne” 1988, 8, s. 106–122; F. Rexroth, *Pierre Dubois und das Projekt einer universalen Heilig-Land-Stiftung* [w:] *Gestiftete Zukunft im mittelalterlichen Europa. Festschrift für Michael Borgolte zum 60. Geburtstag*, W. Huschner, F. Rexroth (Hg.), Berlin 2008, s. 309–331; M.R. Evans, *Marriage as a Means of Conversion in Pierre Dubois’s De recuperatione Terrae Sanctae* [w:] *Christianizing Peoples and Converting Individuals*, G. Armstrong, I.N. Wood (eds.) (International Medieval Research, vol. 7), Turnhout 2010, s. 195–202.

7 Por. T. Mastnak, *op.cit.*, s. 265.

8 *De recuperatione...*, s. 65 i 68. Szerzej na temat wpływów Rogera Bacona i Sigera z Brabancji, które odnaleźć można w *De recuperatione Terrae Sanctae* – por. E. Zeck, *Der Publizist Pierre Dubois, seine Bedeutung im Rahmen der Politik Philipps IV. des Schönen und seine literarische Denk- und Arbeitsweise im Traktat „De recuperatione Terrae Sanctae”*, Berlin 1911, s. 119–142.

9 *De recuperatione...*, s. 58–63.

10 Szerzej na ten temat: E. Zeck, *op.cit.*, s. 98–117.

11 Szerzej na temat życia i kariery Dubois: E. Renan, *Pierre du Bois, légiste* [w:] *Histoire littéraire de la France*, vol. 26, Paris 1873, s. 471–536; *De recuperatione...*, s. VI–XVII; R. Scholz, *Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schoenen und Bonifaz’ VIII*, Stuttgart 1903, s. 375–393; W.I. Brandt, *Introduction* [w:] P. Dubois,

The Recovery..., s. 3–10; J.R. Strayer, *Pierre Dubois* [w:] *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 9, New York 1987, s. 645–647.

¹² Na temat okoliczności deklaracji złożonej przez Filipa Pięknego w 1305 r. – por. S. Schein, *Philip IV and the Crusade: A Reconsideration* [w:] *Crusade and Settlement*, P.W. Edbury (ed.), Cardiff 1985, s. 122–123.

¹³ Por. *De recuperatione*..., s. 7 i in.

¹⁴ Na temat użycia pojęcia *Respublica Christiana* w średniowieczu – por. R. Jackson, *Sovereignty: The Evolution of an Idea*, Cambridge 2007, s. 33–38.

¹⁵ Por. *De recuperatione*..., s. 2–3 i in.

¹⁶ Por. *ibidem*, s. 8, 10 i in.

świat” zawartego w tytule artykułu i będącego kluczem do wyciągnięcia ostatecznych wniosków. Będzie on rozumiany zarówno jako miejsce życia całej społeczności chrześcijańskiej, jak i wszystkich jej członków – świeckich i duchownych. W tekście traktatu można dostrzec trzy podstawowe elementy, które składają się na obraz chrześcijańskiego świata. Są to uwagi dotyczące wiernych i duchownych, a także problemy polityczne. Zostaną one po kolei przybliżone, co pozwoli ostatecznie wskazać najważniejsze i najbardziej charakterystyczne cechy wizji świata przedstawionej w traktacie Dubois.

Wierni

Punktem wyjścia dla traktatu Dubois był plan odzyskania Ziemi Świętej przez chrześcijan. Chrześcijanie tworzyli według niego wspólnotę o charakterze duchowym i politycznym, określaną jako *Respublica Christiana*¹³. Pojęcie to używane było w średniowieczu dla podkreślenia związków łączących wiernych ze wszystkich chrześcijańskich krajów, choć w rzeczywistości dotyczyło ono najczęściej jedynie krajów katolickich¹⁴. W takim kontekście używał go również Dubois. Przedstawiając swoje postulaty odnoszące się do utworzenia pokojowej organizacji i prowadzenia przygotowań do nowej krucjaty, wspominał głównie o katolikach i Kościele rzymskim¹⁵. Opisywane przez niego problemy i proponowane reformy również dotyczyły właśnie tego odłamu chrześcijaństwa.

Innego rodzaju ograniczenia związane z grupą wiernych, do której odnosił się autor traktatu, można zauważyć, przyglądając się bliżej zasięgowi geograficznemu jego rozważań. Przedstawione przez niego uwagi i propozycje reform skupiają się prawie całkowicie na krajach Europy Zachodniej. Najwięcej miejsca Dubois poświęcił sprawom Francji, Anglii i Cesarstwa Niemieckiego, wspominał również o problemach Półwyspu Iberyjskiego i miast włoskich oraz wysp: Sycylii, Sardynii i Cypru¹⁶. Tylko raz pisał o mieszkańcach innych europejskich

państw. Przedstawiając swoją propozycję dróg, którymi planowana krucjata powinna się udać do Ziemi Świętej, wskazał dwie możliwości: drogę lądową mieliby obrać Niemcy, Węgrzy, Grecy i „wszyscy inni żyjący na północ od nich”¹⁷, drogą morską natomiast mieliby przepłynąć się Anglicy, Hiszpanie, Francuzi i „inni żyjący na północ od Alp”, Lombardczycy, Toskańczycy, Apulijczycy, Kalabryjczycy, Sycylijczycy oraz „mieszkańcy innych wysp”¹⁸. Dubois miał więc przynajmniej podstawowe rozeznanie w geografii chrześcijańskiej Europy, jednak nie dysponował żadnymi innymi informacjami o krajach spoza Europy Zachodniej.

W *De recuperatione Terrae Sanctae* pojawiały się też krótkie wzmianki o „chrześcijanach żyjących na Wschodzie”, nieuznających zwierzchnictwa Rzymu. Nigdzie jednak Dubois nie sprecyzował, które kraje zamieszkiwali. Jego wiedza na ich temat ograniczała się jedynie do podstawowych informacji o tamtejszych duchownych i, jak sam podkreślał, opierała się na pogłoskach¹⁹. Niewykluczone, że miał na myśli mieszkańców Cesarstwa Bizantyjskiego, o których wspominał w innym miejscu. Postulując podbój Konstantynopola przez zachodnioeuropejskie wojska, tamtejszą ludność, czyli „wszystkich, którzy rozumieli język Greków”, nazywał „obcokrajowcami, [a] dla Francuzów [byli oni] barbarzyńcami”²⁰. Tamtejsze ludy były więc dla niego całkowicie obce i nieznanne.

Pisząc o mieszkańcach krajów Europy Zachodniej, Dubois niejednokrotnie posługiwał się funkcjonującymi ówczesnie stereotypami i obiegowymi opiniami. Hiszpanów i Niemców określał jako niezwykle walecznych i cenionych wojowników²¹, tych drugich nazywał również „szlachetnym ludem”²². O rzymianach wypowiadał się natomiast bardzo krytycznie, zwracał uwagę na ich pychę, przebiegłość, kłótniowość i „naturalną chytryść”²³. W podobnie niekorzystnym świetle przedstawił Lombardczyków, pisząc o ich podstępach i dumie, która prowadziła do buntu i wojny²⁴. Szczególne zdolności przypisywał natomiast osobom urodzonym w okolicach Paryża.

¹⁷ *Ibidem*, s. 19.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, s. 47–48.

²⁰ *Ibidem*, s. 108.

²¹ *Ibidem*, s. 3, 92.

²² *Ibidem*, s. 12.

²³ *Ibidem*, s. 99, 101.

²⁴ *Ibidem*, s. 98–99, 110–111.

25 *Ibidem*, s. 128–129.

26 Bacon pisał o wpływie ciał niebieskich w *Compendium studii philosophiae*, powstałym najprawdopodobniej w 1271 r. Por. Fr. Rogeri Bacon *Opera quaedam hactenus inedita*, vol. 1, J.S. Brewer (ed.), London 1859, s. 422. Dubois wspominał o tej teorii również w traktacie *Summaria brevis et compendiosa doctrina felices expeditionis et abbreviacionis guerram ac litium regni francorum*, T. Kämpf (Hg.), Lipzig und Berlin 1936, s. 20.

27 *De recuperatione...*, s. 42.

28 *Ibidem*, s. 5–6.

29 *Ibidem*, s. 122.

30 *Ibidem*, s. 114–140.

31 *Ibidem*, s. 70.

Uważał, że były one bardziej zrównoważone i uporządkowane od innych. Wiązało się to według niego z „lepszym ułożeniem ciał niebieskich” nad tym miejscem niż nad jakimkolwiek innym²⁵. Dubois był bowiem zdania, że na czyny ludzkie wpływały gwiazdy i „ruchy niebios”. Była to koncepcja zapożyczona najprawdopodobniej od Bacona, który przedstawił ją w jednym ze swoich pism z początku lat siedemdziesiątych XIII w.²⁶ Autor *De recuperatione Terrae Sanctae* łączył ją z przeświadczeniem o wpływie demonów na działania ludzi. Złe duchy były według niego bardzo mądre i prawdopodobnie mogły przewidywać przyszłość. Dzięki temu potrafiły nakłaniać ludzi do różnego rodzaju występków i złych uczynków. Dubois pisał również o Szatanie, który czasami korzystał z pomocy siedmiu duchów, posiadających jeszcze doskonalsze niż on sam umiejętności atakowania i psucia ludzkich dusz²⁷. Uważał jednak, że chociaż człowiekowi bardzo trudno było walczyć z pokusami demonów i wpływem gwiazd, przeciwstawienie się im było możliwe i zależało tylko od siły jego woli oraz racjonalnego umysłu²⁸. Uwagi o naturze człowieka uzupełniała diagnoza kondycji ludzi współczesnych Dubois. Autor traktatu uważał, że są oni dużo bardziej chciwi i skąpi, a także rozważni i przebiegli w czynieniu zła, niż byli niegdyś²⁹.

W *De recuperatione Terrae Sanctae* można też odnaleźć fragmenty ukazujące spojrzenie Dubois na kobiety i ich możliwości intelektualne. W części traktatu poświęconej propozycji utworzenia szkół, które kształciłyby w zawodach najbardziej potrzebnych z punktu widzenia projektu krucjatowego, pisał on również o edukacji kobiet. Uważał, że powinny one być przyjmowane do szkół na wszystkich poziomach kształcenia, co oznaczało, że były według niego zdolne do takiej nauki³⁰. Jednocześnie podkreślał wrodzoną słabość ich płci, która wiązać się miała z szybszym dojrzewaniem, niż to było w przypadku chłopców. Jej wynikiem były ograniczenia intelektualne, które należało brać pod uwagę, układając program ich edukacji³¹. Dubois postrzegał więc kobiety w sposób nieco

odbiegający od spojrzenia dominującego w średniowieczu, zgodnie z którym ich zdolność do przyswajania wiedzy była dużo mniejsza niż mężczyzn i nie wystarczała do kształcenia na wyższych poziomach³². Jego sposób myślenia był prawdopodobnie efektem wpływu awerroizmu. Autor traktatu zetknął się z nim w trakcie studiów za pośrednictwem Sigera z Brabancji, który uważał kobiety za dorównujące mężczyznom pod względem możliwości intelektualnych³³.

Duchowni

Dubois bardzo dużo miejsca w swoim traktacie poświęcił problemom duchowieństwa katolickiego. Uważał, że głęboka reforma Kościoła była niezbędna do realizacji planów krucjatowych. W związku z tym przedstawił dosyć szczegółowo najważniejsze według niego błędy i odstępstwa od przyjętych norm widoczne w stylu życia duchownych świeckich i zakonnych. Pisał też o sposobie funkcjonowania kurii papieskiej, a także o samej głowie Kościoła i jej roli w życiu politycznym oraz duchowym chrześcijańskiej wspólnoty.

Wspominając o papiestwie, Dubois ograniczał się najczęściej do uwag o charakterze ogólnym, rzadko odnosząc się bezpośrednio do ówczesnego papieża. Nadmieniał jedynie, że Klemensowi V bardzo zależało na jedności Kościoła³⁴, a szczególnie istotna była dla niego sprawa odzyskania Ziemi Świętej przez chrześcijan. Nie była to jednak jego własna opinia, ale pogląd, który – jak sam podkreślał – usłyszał od innych osób³⁵.

O papiestwie wypowiadał się raczej krytycznie. Z punktu widzenia zamierzeń krucjatowych i planu nawracania niewiernych za niezwykle istotny uważał fakt nieznamośności przez papieży języków obcych. Pisał, że ponieważ byli oni powoływani do pełnienia swojej godności w późnym wieku i wymagała ona dużego zaangażowania z ich strony, nie mieli możliwości ich nauki. W kurii papieskiej nie było również specjalnie wykształconych tłumaczy³⁶. Inne uwagi dotyczyły nieprawidłowości,

32 W czasach współczesnych Dubois edukacja dziewczynek kończyła się najczęściej na przyklasztownych szkołach podstawowych. Niezwykle rzadko kontynuowały one edukację na poziomie wyższym. Por. W.I. Brandt, *Introduction...*, s. 520.

33 D.F. Noble, *A World Without Women: The Christian Clerical Culture of Western Sciences*, New York 1992, s. 158.

34 *Ibidem*, s. 49.

35 *Ibidem*, s. 15, 32.

36 *De recuperatione...*, s. 48–49.

37 *Ibidem*, s. 25.

38 *Ibidem*, s. 25–26.

o jakie dosyć często oskarżano głowy Kościoła w średniowieczu. Dubois zwracał między innymi szczególną uwagę na zaangażowanie kolejnych papieży w sprawy związane z obroną posiadanych przez nich majątków. Pisał, że konflikty dotyczące dóbr doczesnych, których stronami byli zwierzchnicy Kościoła, pociągały za sobą ogromne koszty, a także sprawiały, że na wielu katolików nakładana była ekskomunika, w wyniku której umierali oni w grzechu, bez szansy na nawrócenie³⁷. Osobnym problemem była symonia, wzbudzająca każdorazowo ogromne oburzenie wśród wiernych. Najbardziej widoczna była ona w kurii papieskiej, gdzie przybywali kandydaci do różnych godności w hierarchii kościelnej, którym towarzyszyły beneficja. Ich pobyt w otoczeniu głowy Kościoła zazwyczaj przedłużał się, a przez cały ten czas rozdawali oni różnego rodzaju prezenty i przekazywali pieniądze najwyższym dostojnikom kościelnym. Dubois wspominał, że papież i kardynałowie korzystali też z usług bankierów, za pośrednictwem których pożyczali pieniądze tymże interesantom, pobierając przy tym wysoki procent. Dla zobrazowania tych mechanizmów przedstawił sytuację, w której dwaj kandydaci zostali wybrani do tej samej godności, mimo że prawo do niej miał tylko jeden z nich. W takich przypadkach zazwyczaj obaj przybywali do kurii, aby tam bronić swoich racji. Po tym, jak spędzili tam dłuższy czas, wydając przy tym ogromne sumy pieniędzy, często mianowano obu na podobne stanowiska, albo też papież nakazywał jednemu zrzeczenie się pretensji do godności, o którą się ubiegał, w zamian za co otrzymywał on jakieś inne nadanie z dóbr należących do Kościoła. Zmuszony był jednak przekazać znaczną sumę pieniędzy do kurii papieskiej³⁸. Pewnym wyjaśnieniem powodów stosowania takich praktyk miał być opis sytuacji, w jakiej znajdowali się kardynałowie. Ze względu na swój wysoki status zmuszeni byli oni do wydawania ogromnych pieniędzy, aby utrzymać stosowny dla nich standard życia. Z ich godnościami wiązały się natomiast co najwyżej minimalne dochody, dlatego też

poszukiwali innych źródeł finansowania³⁹. Jest to więc dosyć szczegółowy opis zwyczajów panujących w otoczeniu papieża i z jego udziałem. Niestety Dubois w tym wypadku nie wspomniał, skąd czerpał swoje informacje.

Problem nadmiernego zaangażowania w sprawy doczesne kosztem dbałości o dusze wiernych dotyczył zdaniem autora *De recuperatione Terrae Sanctae* nie tylko najwyższych hierarchów, ale również innych dostojników kościelnych. Dubois opisał dosyć szeroko starania podejmowane przez wyższe duchowieństwo na rzecz ochrony własnych majątków. W niektórych krajach angażowało się ono w związku z tym w działania zbrojne, a nawet samo je inicjowało, w innych – autor wymieniał Francję i Anglię – spędzało czas przede wszystkim na dążeniu do zwycięstwa w kolejnych procesach sądowych i zabezpieczenia interesów swoich oraz swoich dobroczyńców i klientów. Aby to osiągnąć, duchowni interesowali się zdecydowanie bardziej prawem świeckim niż kanonicznym i spędzali dużo więcej czasu w pałacach niż w kościołach. Obserwujący to wszystko studenci filozofii i prawa kanonicznego porzucali swoje studia na rzecz nauki prawa świeckiego, które mogło im przynieść w przyszłości większe zyski. Komentując te zjawiska, Dubois z niepokojem zastanawiał się, czy w niedługiej przyszłości ktokolwiek poza regularnym duchowieństwem będzie znał filozofię i prawo kanoniczne⁴⁰.

Równie krytycznie Dubois wypowiadał się o życiu kleru zakonnego. Dostojnikom zakonnym stawiał takie same zarzuty jak wyższym duchownym świeckim. Uważał, że poświęcali oni swój czas na różnego rodzaju sprawy sądowe związane z posiadanymi przez nich majątkami, zaniedbując w ten sposób kontemplację⁴¹. Pisał też o problemach dotyczących funkcjonowania całych wspólnot zakonnych. Skupił się na przedstawieniu najważniejszych uchybień i odstępstw od reguły, jakich dopuszczać się mieli benedyktyni. Przyjmowali oni dary i gromadzili bogactwa w domach zakonnych, a także poza nimi, co było sprzeczne ze składanymi przez nich

39 *Ibidem*, s. 27.

40 *Ibidem*, s. 22–24.

41 *Ibidem*, s. 43.

42 *Ibidem*, s. 24–25.

43 *Ibidem*, s. 82.

44 *Ibidem*, s. 13.

45 *Ibidem*.

46 *Ibidem*, s. 14–15. Dubois przypisuje się również autorstwo tekstu dotyczącego postępowania przeciwko zakonowi templariuszy prowadzonego od października 1307 r. na terenie Francji. Pismo powstało w 1308 r. i skierowane było do papieża. Jego autor starał się przekonać Klemensa V do podjęcia jak najszybszej decyzji o potępieniu templariuszy. Pisał między innymi, że członkowie zakonu byli mordercami, którzy utrzymywali kontakty z herezykami i zabójcami. Por. E. Boutaric, *Notices et extraits de documents inédits relatifs à l'histoire de France sous Philippe le Bel* [w:] *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque impériale et autres bibliothèques*, 20, 2, Paris 1865, s. 180–181; *Le Dossier de l’Affaire des Templiers*, G. Lizerand (éd. et trad.) (Les classiques de l’Histoire de France au Moyen Âge), Paris 1923, s. 96–100. Por. również M. Satora, *Społeczny odbiór procesu i upadku zakonu templariuszy we Francji w pierwszej połowie XIV w.*, Malbork 2008, s. 32–33.

ślubami ubóstwa. Zakon posiadał też wiele klasztorów, w których było zbyt mało mnichów, aby móc wypełniać wszystkie zasady reguły. Przynosiły one jednak wysokie dochody. Żyjący w nich nieliczni zakonnicy bogacili się, a zgromadzone zasoby wykorzystywali w najlepszym wypadku po to, aby uzyskać zwolnienie z wypełniania podstawowych obowiązków i odmawiania modlitw. Dzięki temu mogli żyć w luksusie i oddawać się pijaństwu. Według Dubois w Burgundii zdarzało się, że synowie arystokratów wstępowali do zakonu tylko po to, aby prowadzić wygodne życie w takich klasztorach. Uważał też, że wielu młodych mnichów było bardzo kłótliwych oraz dążyło jedynie do swobodnego życia i rozpusty⁴².

Dubois wspominał też o benedyktyнках. Wyrażał głębokie zaniepokojenie sposobem życia tej wspólnoty. Członkiniom zakonu zarzucał między innymi, że przyjmowały nowe siostry w zamian za datki pieniężne lub z innych niegodnych powodów, wybierały jako przeorysze osoby nieodpowiednie do pełnienia takiej funkcji, a także dopuszczały się innych niegodziwości wynikających z natury ludzkiej lub też jej przeciwnych⁴³.

W kilku fragmentach traktatu pojawiają się również komentarze dotyczące zakonów rycerskich. Dubois przedstawiał je w najbardziej negatywnym świetle spośród wszystkich wspólnot zakonnych, pisząc między innymi, że sprzeniewierzyły się swojej misji i nie przynosiły żadnego pożytku Ziemi Świętej. Wspominał, że w czasach największych kryzysów zakony rycerskie były ze sobą skłócone, dlatego nie były zdolne do prowadzenia uporządkowanych działań⁴⁴. W najostrzejszym tonie wypowiadał się o templariuszach i joannitach, których oskarżał o złą wiarę i zdradę spraw Ziemi Świętej. Pisał też o ich ogromnych majątkach i posiadłościach w Europie, które jego zdaniem nie przynosiły korzyści Ziemi Świętej⁴⁵. Uważał, że ujawnienie ich faktycznych dochodów, które nie były powszechnie znane, mogłoby ukazać ogrom zaniedbań i działań niezgodnych z powołaniem⁴⁶.

Nakreślony w ten sposób obraz życia duchowieństwa odzwierciedlał poglądy krążące na przełomie XIII i XIV w. we Francji i innych społeczeństwach zachodnioeuropejskich. Krytyka kleru była bowiem w tym okresie dosyć powszechna i dotyczyła zarówno duchownych świeckich, jak i zakonnych. Oskarżano ich najczęściej o zbyt duże zainteresowanie światem doczesnym, chciwość, symonię i niemoralność⁴⁷. Podobne zarzuty kierowano również pod adresem papieża. Klemensa V krytykowano przede wszystkim za kupczenie urządami kościelnymi i sakramentami, a także za zamięrowanie do luksusu i nepotyzm⁴⁸. Z najostrzejszą krytyką spotykały się w ostatnich dziesięcioleciach XIII i na początku XIV w. zakony rycerskie. Największe spośród nich – templariusze i joannici – były bardzo często obwiniane o utratę Ziemi Świętej, a jako przyczyny ich kolejnych porażek militarnych podawano przede wszystkim chciwość, kłótniwość i ciągłą rywalizację⁴⁹.

Dubois opisując błędy i występki duchowieństwa, podkreślał też jego wpływ na kondycję moralną wiernych. Zauważał, że ci ostatni dostrzegają rozdźwięk między kazaniem dostojników kościelnych a prowadzonym przez nich życiem, co wzbudza ich wątpliwości co do prawdziwości głoszonych przez duchownych słów⁵⁰. Posługując się cytataми z Biblii i prawa kanonicznego, autor traktatu zaznaczał jednak, że nie tylko karygodna postawa duchowych pasterzy ma wpływ na grzechy ludu, ale również grzechy ludu sprawiają, że Pan zsyła mu złych pasterzy⁵¹. W ten sposób Dubois łączył ze sobą problemy duchowieństwa i społeczności ludzi świeckich oraz czynił pewnego rodzaju podsumowanie kondycji Kościoła katolickiego i jego wiernych.

Problemy polityczne

Trzecim elementem tworzącym wizję otaczającej rzeczywistości przedstawioną przez Dubois w *De recuperatione Terrae Sanctae* były obserwowane przez niego

47 Por. H. Finke, *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, Münster 1902, s. LXIX–XCIX; S. Menache, *Clement V*, Cambridge 1998, s. 46. Również sami duchowni dostrzegali istnienie problemów, o jakich pisał Dubois. Dla przykładu: w 1312 r. ówczesny biskup Angers, Guillaume le Maire, skierował do obradujących w Vienne ojców traktat *De reformandis in ecclesia* opisujący większość zjawisk, o których była mowa w *De recuperatione Terrae Sanctae*. Por. G. le Maire, *Livre de Guillaume le Maire*, C. Port (éd.) [w:] *Mélanges historiques. Choix de documents*, vol. 2 (Collection des Documents Inédits sur l'Histoire de France, 52), Paris 1874.

48 S. Menache, *op.cit.*, s. 21.

49 Szerzej na temat krytyki zakonów rycerskich w Europie Zachodniej w drugiej połowie XIII i na początku XIV w.: J. Prawer, *Military Orders and Crusader Politics in the Second Half of the XIIIth Century* [w:] *Die geistlichen Ritterorden Europas*, J. Fleckenstein, M. Hellmann (Hg.), Sigmaringen 1980, s. 217–229; A. Forey, *The Military Orders. From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries*, London 1992, s. 204–216.

50 *De recuperatione...*, s. 23–24.

51 *Ibidem*, s. 31–32.

52 *Ibidem*, s. 54.

53 *Ibidem*, s. 48.

54 Dubois poruszył problem relacji władzy świeckiej i duchownej w dwóch pismach: z 1302 i 1304 r., powstałych w związku ze sporem Filipa Pięknego z Bonifacym VIII. Por. P. Dupuy, *Histoire du différend d'entre le pape Boniface VIII et Philippe le Bel, roy de France*, Paris 1655, s. 44–47 i 214–219.

55 W traktacie Dubois wielokrotnie mowa jest o zgromadzeniu, w którym zasiadali by papież, władcy świeccy oraz dostojnicy kościoła ze wszystkich chrześcijańskich krajów. Mieli oni wspólnie podejmować decyzje o najważniejszych sprawach całej wspólnoty chrześcijańskiej. Por. *De recuperatione...*, s. 2 i in.

56 *Ibidem*, s. 12.

problemy polityczne. Również w tym kontekście autor traktatu skupiał się głównie na sprawach dotyczących poszczególnych krajów Europy Zachodniej, tylko w jednym miejscu poruszając kwestię o charakterze ogólnym. Pisząc o światowym przywództwie, stwierdził:

Nie ma jednak, jak sądzę, człowieka przy zdrowych zmysłach, który mógłby myśleć, że w tych czasach może być jeden świecki władca całego świata, który rządzi wszystkim i któremu wszyscy są posłuszni jako swojemu zwierzchnikowi [...] Prawdopodobnym jest jednak, że na płaszczyźnie duchowej może być (i powinien) jeden władca i monarcha, który narzuciłby duchową zwierzchność na wschodzie, zachodzie, południu i północy⁵².

W innych fragmentach traktatu Dubois wyjaśniał, że przywódcą duchowym świata ma być oczywiście papież posiadający wszystkie przymioty niezbędne do osiągnięcia celu, jakim było zjednoczenie w pierwszej kolejności wszystkich chrześcijan, a później również innych ludów⁵³, jednak do realizacji tego planu potrzebni mu byli władcy świeccy. Mimo że w *De recuperatione Terrae Sanctae* nie poruszał on problemu relacji między władzą świecką i duchowną, o którym pisał w innych traktatach, to jednak z jego rozważań wynikało, że uważał papieża i monarchów za równorzędnych partnerów politycznych⁵⁴. Jako takich przedstawiał ich bowiem, opisując kolejne elementy swojego projektu⁵⁵.

Wśród najważniejszych problemów politycznych, które stały na drodze chrześcijan do odzyskania Ziemi Świętej, Dubois wymieniał między innymi kwestię następstwa tronu w Cesarstwie Niemieckim oraz wiążące się z nią powtarzające się konflikty i wojny. Uważał, że ich przyczyną była nadmierna ambicja kandydatów i pazerność elektorów⁵⁶. Autor traktatu pisał również o ciągłych sporach i wojnach pomiędzy włoskimi potęgami

morskimi i handlowymi – Wenecją, Genuą oraz Pizą. Nie poruszał jednak żadnych szczegółów, a jedynie stwierdzał, że ich działania pozostawały całkowicie bezkarne⁵⁷. Kolejnym problemem, który według niego wymagał jak najszybszego rozwiązania, był spór o sukcesję w Kastylii. Dubois pisał, że władzę przejął tam uzurpator niemający żadnych praw do tronu. Przedstawiając pokrótce sytuację, wspominał, że na mocy umowy, jaką zawarł wcześniejszy władca Kastylii z królem Francji, Ludwikiem IX (1226–1270), która przewidywała, że syn kastylijskiego monarchy i jednocześnie następcą tamtejszego tronu ożeni się z córką francuskiego władcy, gdyby tenże syn zmarł przed swoim ojcem, władzę w państwie mieli przejąć jego synowie. Tak się jednak nie stało, ponieważ po śmierci najstarszego syna król Kastylii przekazał koronę jego młodszemu bratu, pomijając swoich dwóch wnuków⁵⁸. Autor traktatu miał więc na myśli sytuację, jaka nastąpiła po przejściu władzy przez Sancha IV Odważnego (1284–1295), który faktycznie nakłonił swojego ojca, Alfonsa X Mądrego (1252–1284), do ustąpienia i uznania jego prawa do następstwa tronu pomimo wspomnianej umowy z 1266 r. Sancho IV zmarł jednak w 1295 r., a władzę po nim przejął jego syn, Ferdynand IV Pozwany (1295–1312)⁵⁹. Dubois opisał więc sytuację prawdziwą, ale już od dłuższego czasu nieaktualną.

Autor traktatu sygnalizował też parokrotnie istnienie sporu o panowanie nad Sycylią, ale jego wzmianki na ten temat ograniczały się jedynie do stwierdzenia, że rządzący tam ówczesnie Fryderyk Aragoński (1296–1337) nie był prawowitym władcą, a także że miał on zrzec się kontroli nad wyspą w zamian za przekazanie mu Sardynii⁶⁰. Dubois zdawał się więc zorientowany w ówczesnej sytuacji Sycylii, którą w 1282 r., po tzw. niesporach sycylijskich z rąk spokrewnionych z monarchami francuskimi Andegawenów przejęła dynastia aragońska. Ze względu na to, że Andegawenowie nie chcieli się pogodzić z utratą kontroli nad wyspą i w kolejnych latach próbowali ją na różne sposoby odzyskać, papież Bonifacy VIII (1294–1303)

57 *Ibidem*, s. 10.

58 *Ibidem*, s. 86.

59 Szerzej na temat sporu o następstwo tronu w Kastylii na przełomie XIII i XIV w.: J.F. O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, London 1975, s. 375–381.

60 *De recuperatione...*, s. 87–88 i 103.

61 Szerzej na ten temat: S. Runciman, *Nieszpory Sycylijskie: dzieje świata śródziemnomorskiego w drugiej połowie XIII wieku*, tłum. Ł. Modelski, O. Tyściński, Katowice 2007.

62 *De recuperatione...*, s. 133.

63 W 1277 r. ówczesny król Sycylii, Karol Andegaweński (1266–1282), zakupił prawa do tronu jerozolimskiego od kandydatki do przejścia władzy w tamtejszym królestwie, Marii z Antiochii. Baronowie jerozolimscy nie uznali jednak ani jej pretensji do tronu, ani też zawartej przez nią transakcji, przekazując władzę królowi Cypru, Hugonowi III (1235–1284). Szerzej na ten temat: S. Runciman, *Dzieje wypraw krzyżowych*, t. 3, *Królestwo Akki i późniejsze krucjaty*, tłum. J. Schwakopf, Warszawa 1997, s. 305–306.

64 *De recuperatione...*, s. 132.

65 Por. L. Estancelin, *Histoire des comtes d'Eu*, Paris 1828, s. 62.

66 *De recuperatione...*, s. 140.

w 1297 r., chcąc zażegnać konflikt, ogłosił utworzenie Królestwa Sardynii i Korsyki, które następnie przekazał w lenno Aragończykom. Ponieważ jednak kontrolę nad obiema wyspami sprawowała w tamtym czasie Piza, papież obiecał im pomoc w ich odzyskaniu w zamian za zwrot Sycylii Andegawenom⁶¹.

Poza krótkimi komentarzami do najważniejszych zdaniem Dubois problemów politycznych monarchii zachodnioeuropejskich w *De recuperatione Terrae Sanctae* pojawiają się również wzmianki o sprawach dotyczących wschodniej części basenu Morza Śródziemnego. Autor traktatu wspominał o zakupie praw do tronu w Królestwie Jerozolimy przez króla Sycylii i późniejszym unieważnieniu tej transakcji przez baronów jerozolimskich, którzy postanowili przekazać władzę władcy Cypru⁶². Odnosił się w ten sposób do wydarzeń mających miejsce w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XIII w.⁶³ Pisał też, że prawa do tamtejszego tronu należały do hrabiego Eu. Zaznaczał jednak, że zarówno tenże hrabia, jak również jego przodkowie nie interesowali się sprawami królestwa, nie wiadomo więc było, czy mogliby się o nie jeszcze upominać⁶⁴. W rzeczywistości prawa ówczesnego hrabiego Eu, Raoula z Brinne (?–1345) do korony jerozolimskiej były bardzo wątpliwe. Był on prawnukiem Alfonsa z Brienne, będącego synem z trzeciego małżeństwa Jana z Brienne (ok. 1170–1237), który nosił tytuł króla Jerozolimy z racji wcześniejszego małżeństwa z tamtejszą królową, Marią z Montferratu (1192/1193–1212)⁶⁵. Dubois nie był więc zbyt dobrze zorientowany w sytuacji ewentualnego następstwa tronu w Królestwie Jerozolimy i przekazywał niedokładne lub nieaktualne informacje. Równie nieprecyzyjne były jego uwagi dotyczące wydarzeń, do jakich doszło na Cyprze w czasach mu współczesnych. Autor traktatu pisał, że tamtejszy król nie ma żony ani dzieci, a jego brat i potencjalny sukcesor okradł go oraz próbował i w dalszym ciągu próbuje przejąć władzę zbrojnie albo organizując zamachy na życie monarchy⁶⁶. Przedstawił w ten sposób

postać Henryka II (1285–1324), cierpiącego na epilepsję, z powodu której dwaj młodszy bracia próbowali go obalić w 1303 i 1306 r. O ile za pierwszym razem spisek zakończył się niepowodzeniem, a jego przywódca został skazany na śmierć, o tyle skutkiem drugiej próby było wygnanie panującego monarchy. Powrócił on do władzy dopiero w 1310 r.⁶⁷ Trudno jednoznacznie stwierdzić, do którego z braci i którego momentu rządów Henryka II odnosił się Dubois.

W części traktatu adresowanej do króla Francji jego autor pisał między innymi o sprawach wewnętrznych królestwa. Jako najważniejsze problemy wymagające rozwiązania przedstawił kwestię nadużyć monarchy związanych z poborem do wojska przy okazji zagrożenia kraju, a także psucie monety. Pierwsze zjawisko opisał dosyć szczegółowo, przybliżając mechanizmy różnego rodzaju odstępstw od przyjętych norm i zwyczajów, a także przedstawiając własną opinię na temat wiedzy i faktycznego udziału króla w opisywanych wydarzeniach⁶⁸. Drugą kwestię poruszył jedynie skrótowo, skupiając się głównie na próbie określenia winy, jaką ponosił władca⁶⁹. Dubois przedstawił w ten sposób bardzo trafnie najważniejsze problemy dotyczące poddanych za czasów rządów Filipa Pięknego⁷⁰.

Podsumowanie

Traktat *De recuperatione Terrae Sanctae* odzwierciedla wyobrażenia jego autora na temat otaczającego go świata, jego sytuacji politycznej, a także najważniejszych problemów dominującej w nim religii katolickiej. Ponieważ zdecydowana większość z przedstawionych przez Dubois idei i poglądów była jedynie powtórzeniem koncepcji i opinii pojawiających się w wielu innych dziełach powstałych w czasach mu współczesnych, można przyjąć, że były one typowe dla wykształconych i majątnych warstw społeczeństwa francuskiego początku XIV w.

67 Szerzej na ten temat: P.W. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades*, Cambridge 1991, s. 115–119.

68 *De recuperatione...*, s. 118–120.

69 *Ibidem*, s. 123–124.

70 Na ten temat: E. Boutaric, *La France sous Philippe le Bel*, Paris 1861, s. 242–346, 366–378; G. Minois, *Philippe le Bel*, Paris 2014.

Rozważania Dubois dotyczą przede wszystkim katolików i ograniczają się głównie do najbliższych mu geograficznie krajów Europy Zachodniej. O innych regionach oraz odłamach chrześcijaństwa autor traktatu pisał niewiele, a przedstawiane przez niego informacje są niejasne i bardzo często nieaktualne. Jego wiedza o świecie zamieszkałym przez chrześcijan była więc bardzo ograniczona pod względem geograficznym. Dubois orientował się przede wszystkim w sytuacji politycznej królestwa Francji i jego najbliższych sąsiadów i miał dosyć dużą wiedzę o sprawach duchowieństwa oraz Kościoła katolickiego, choć, jak sam podkreślał, jego informacje ograniczały się niejednokrotnie do zasłyszanych plotek i pogłosek. Nieraz operował stereotypami dotyczącymi społeczeństw krajów zachodnioeuropejskich i z reguły w żaden sposób nie pogłębiał swoich uwag z nimi związanych. O ludziach sobie współczesnych wypowiadał się krytycznie, uznając ich za gorszych niż ludzie w przeszłości. Pewnym wytłumaczeniem ich złych czynów mogło być jedynie to, że wpływały na nich złe duchy oraz „ruchy niebios i ciał niebieskich”. To ostatnie zjawisko decydowało według niego również o charakterze i zdolnościach poszczególnych osób. Zachowania ludzi wywierały z kolei wpływ na duchownych, którzy mieli dbać o zbawienie ich dusz. Przedstawiciele hierarchii kościelnej prowadzili według autora traktatu również bardzo złe życie. Dubois skrupulatnie i w sposób bardzo obszerny wyliczał ich błędy i odstępstwa od przyjętych zasad, powtarzając przy tym typowe zarzuty wysuwane pod adresem kleru we Francji i w innych krajach Europy Zachodniej na przełomie XIII i XIV w. Poświęcił tym zagadnieniom bardzo dużo miejsca. Skupiał się głównie na kwestiach majątkowych, ale wspominał również o problemach organizacyjnych w zakonach, a także podkreślał nieznaną sobie języków obcych wśród kolejnych papieży. Styl życia duchownych wywierał z kolei wpływ na zachowania wiernych, którymi mieli się oni opiekować. W ten sposób kondycja obu grup była ze sobą według Dubois ściśle powiązana.

Wymieniając najważniejsze problemy polityczne swoich czasów, autor traktatu po raz kolejny dowodził istnienia istotnych ograniczeń w swoim sposobie postrzegania świata. Z jego rozważań wynika, że w sytuacji poszczególnych krajów Europy Zachodniej orientował się raczej pobieżnie, a bardziej szczegółowo i dokładnie był w stanie pisać jedynie o problemach francuskich. Zastanawiające jest również, że wiele z wiadomości, na których opierał swoje rozważania, było nieaktualnych od przynajmniej kilku lat. Jest to niewątpliwie ciekawa wskazówka dla badaczy analizujących rozprzestrzenianie się informacji w społeczeństwach średniowiecznych.

Osobną kwestią, o której warto wspomnieć, było spojrzenie Dubois na kobiety. Jego poglądy w sprawie kształcenia dziewcząt ukazują pewne odstępstwa od przyjmowanych powszechnie w czasach mu współczesnych norm. To jeden z nielicznych elementów traktatu, który nie jest odzwierciedleniem typowego spojrzenia na omawiane kwestie, choć jest najprawdopodobniej efektem wpływu wykształcenia odebranego przez Dubois, w którym istotne miejsce zajmowały poglądy awerroistów przekazywane za pośrednictwem Sigera z Brabancji.

To wszystko składa się na obraz chrześcijańskiego świata przełomu XIII i XIV w. widzianego oczami Dubois, wraz z jego ograniczeniami i najważniejszymi poglądami. Jako taki pozostaje on wciąż niezwykle ciekawym źródłem do badania historii Europy Zachodniej i dziejów Kościoła.

BIBLIOGRAFIA

ŻRÓDŁA

- Boutaric E., *Notices et extraits de documents inédits relatifs à l'histoire de France sous Philippe le Bel* [w:] *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque impériale et autres bibliothèques*, 20, 2, Paris 1865, s. 180–181.
- Dubois P., *De recuperatione Terrae Sanctae* [w:] *Gesta Dei per Francos sive orientalium expeditionum et regni Francorum hierosolimitani historia*, vol. 2, J. Bongars (éd.), Hannover 1611, s. 316–361.
- Dubois P., *De recuperatione Terrae Sanctae: dalla „Respublica Christiana” ai primi nazionalismi e alla politica antimediterranea*, A. Dotti (a cura di), Florence 1977.
- Dubois P., *De recuperatione Terrae Sanctae. Traité de la politique générale par Pierre Dubois, avocat des causes ecclésiastiques au baillage de Coutances sous Philippe le Bel, publié d'après le manuscrit du Vatican*, C.V. Langlois (éd.), Paris 1891.
- Dubois P., *Summaria brevis et compendiosa doctrina felicitis expeditionis et abreviacionis guerram ac litium regni francorum*, T. Kämpf (Hg.), Lipzig und Berlin 1936.
- Dubois P., *The Recovery of the Holy Land*, W.I. Brandt (ed. and trans.), New York 1956.
- Fr. Rogeri Bacon *Opera quaedam hactenus inedita*, vol. 1, J.S. Brewer (ed.), London 1859.
- Le Dossier de l’Affaire des Templiers*, G. Lizerand (éd. et trad.) (Les classiques de l’Histoire de France au Moyen Âge), Paris 1923.
- Maire G. le, *Livre de Guillaume le Maire*, C. Port (éd.) [w:] *Mélanges historique., Choix de documents*, vol. 2 (Collection des Documents Inédits sur l’Histoire de France, 52), Paris 1874.

OPRACOWANIA

- Barroux R., *Pierre Dubois et la Paix Perpétuelle*, „Revue d’Histoire Diplomatique” 1933, 47, s. 232–243.
- Boutaric E., *La France sous Philippe le Bel*, Paris 1861.
- Brandt W.I., *Pierre Dubois: Modern or Medieval?*, „The American Historical Review” 1930, vol. 35, no. 3, s. 507–521.
- Dupuy P., *Histoire du différend d’entre le pape Boniface VIII et Philippe le Bel, roy de France*, Paris 1655.
- Edbury P.W., *The Kingdom of Cyprus and the Crusades*, Cambridge 1991.
- Estancelin L., *Histoire des comtes d’Eu*, Paris 1828.
- Evans M.R., *Marriage as a Means of Conversion in Pierre Dubois’s De recuperatione Terrae Sanctae* [w:] *Christianizing Peoples and*

- Converting Individuals*, G. Armstrong, I.N. Wood (eds.) (International Medieval Research, vol. 7), Turnhout 2010, s. 195–202.
- Finke H., *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, Münster 1902.
- Forey A., *The Military Orders. From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries*, London 1992.
- Gatto L., *I problemi della guerra e della pace nel pensiero politico di Pierre Dubois*, „Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano” 1959, 71, s. 141–179.
- Gatto L., *La pace nel pensiero politico di Pierre Dubois* [w:] *La pace nel pensiero, nella politica, negli ideali del Trecento*, Todi 1975, s. 113–153.
- Grzeszczak J., *Ad Terre Sancte recuperationem, czyli o tym, jak przewyciężyć kryzys krucjat. Propozycja Piotra Dubois* [w:] *Ecclesia semper reformanda. Kryzysy i reformy średniowiecznego Kościoła*, T. Gałuszka, T. Graff, G. Ryś (red.), Kraków 2013, s. 81–96.
- Heater D., *The Idea of European Unity*, London 1992.
- Jackson R., *Sovereignty: The Evolution of an Idea*, Cambridge 2007.
- Leopold A., *How to Recover the Holy Land: The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*, Aldershot 2000.
- Mastnak T., *Crusading peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*, Berkeley 2002.
- Menache S., *Clement V*, Cambridge 1998.
- Minois G., *Philippe le Bel*, Paris 2014.
- Noble D.F., *A World Without Women: The Christian Clerical Culture of Western Sciences*, New York 1992.
- O’Callaghan J.F., *A History of Medieval Spain*, London 1975.
- Prawer J., *Military Orders and Crusader Politics in the Second Half of the XIIIth Century* [w:] *Die geistlichen Ritterorden Europas*, J. Fleckenstein, M. Hellmann (Hg.), Sigmaringen 1980, s. 217–229.
- Renan E., *Pierre du Bois, légiste* [w:] *Histoire littéraire*, vol. 26, Paris 1873, s. 471–536.
- Rexroth F., *Pierre Dubois und das Projekt einer universalen Heilig-Land-Stiftung* [w:] *Gestiftete Zukunft im mittelalterlichen Europa. Festschrift für Michael Borgolte zum 60. Geburtstag*, W. Huschner, F. Rexroth (Hg.), Berlin 2008, s. 309–331.
- Runciman S., *Dzieje wypraw krzyżowych*, t. 3, *Królestwo Akki i późniejsze krucjaty*, tłum. J. Schwakopf, Warszawa 1997.
- Runciman S., *Nieszpory Sycylijskie: dzieje świata śródziemnomorskiego w drugiej połowie XIII wieku*, tłum. Ł. Modelski, O. Tyciński, Katowice 2007.
- Ságby M., *Crusade and Nationalism: Pierre Dubois, the Holy Land, and French hegemony* [w:] *The Crusades and the Military Orders expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Z. Hunyadi, J. Laszlovszky (eds.), Budapest 2001, s. 43–50.
- Satora M., *Spoleczny odbiór procesu i upadku zakonu templariuszy we Francji w pierwszej połowie XIV w.*, Malbork 2008.

- Schein S., *Fideles Crucis: the Papacy, the West, and the Recovery of the Holy Land*, Oxford 1991.
- Schein S., *Philip IV and the Crusade: A Reconsideration* [w:] *Crusade and Settlement*, P.W. Edbury (ed.), Cardiff 1985, s. 121–126.
- Scholz R., *Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schoenen und Bonifaz' VIII*, Stuttgart 1903.
- Sherwood M., *Pierre Dubois on the arbitration of international disputes* [w:] *Essays in medieval life and thought presented in Honor of Austin Patterson Evans*, J.H. Mundy, R.W. Emery, B.N. Nelson (eds.), New York 1965, s. 138–149.
- Strayer J.R., *Pierre Dubois* [w:] *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 9, New York 1987, s. 645–647.
- Verger J., *Ad studium augmentandum: L'utopie éducative de Pierre Dubois dans son De recuperatione Terre Sancte (v. 1306)*, „Mélanges de la Bibliothèque de la Sorbonne” 1988, 8, s. 106–122.
- Zeck E., *Der Publizist Pierre Dubois, seine Bedeutung im Rahmen der Politik Philipps IV. des Schönen und seine literarische Denk- und Arbeitsweise im Traktat „De recuperatione Terrae Sanctae”*, Berlin 1911.
-